Dun Gwann Cachia

STUDJUŻ MALTI TAS-SEKLU TMINTAX

Studju ta' Ġ. CASSAR PULLICINO

META l-ġrajja tal-Lsien Malti tinkiteb kif għandha tkun miktuba, insiru nafu b'kemm-il isem ta' studjużi jew kittieba li l-lum lanqas biss smajna bihom. U aktar ma nitbiegħdu minn żmenijietna aktar nifirħu meta nsibu xhieda ta' ħidma lingwistika jew letterarja fil-qasam tal-Malti. Nifirħu għax kull ma nsibu b'taħbit kbir; imma kull ftit jiswa ħafna biex nippruvaw li, minkejja tat-tfixkil kbir li kien hawn fil-pajjiż imħabba l-preġudizzi soċjali-kulturali ta' ħafna Maltin u tal-ħakkiema tagħhom, minn dejjem kien hawn nies li kellhom għal qalbhom l-istudju tal-Malti—ilsien art twelidhom. Fuq dawn l-ewwel ħaddiema ta' l-ewwel nofs tas-Seklu Tmintax insibu jsaltan il-Kanonku Għawdxi Agius De Soldanis li ħalla manuskritti u dokumenti oħra biżżejjed biex minnhom tinkiteb ħajtu u l-istorja tal-ħidma letterarja ta' żmienu. Semmejna 'l De Soldanis, li kien l-aħjar fost ħafna oħra iċken minnu li bil-ħidma tagħhom hejjew it-triq, għenu jew rifdu x-xogħol tal-Kanonku Għawdxi—nies bħall-qassis Francesco Wzzino u Ignazio Saverio Mifsud. U fuq bniedem studjuż ieħor ta' din ix-xorta, qassis ukoll, irrid nitkellem f'din il-kitba—qassis li kien igħix fi żmien De Soldanis u kien ħabib tiegħu—Dun Ġwann Cachia.

Għedt li sa nitkellem fuq Dun Ġwann Cachia. Imma fuq ħajtu ma nista' ngħid xejn, għax għadu ma nstab xejn bir-reqqa. Infakkru għalhekk il-ħidma tiegħu bħala studjuż tal-Malti u għall-mument niftakru biss li kien igħix f'nofs is-Seklu Tmintax. De Soldanis isemmih bħala qassis għaref li kien jaf sewwa l-Għarbi qadim u modern u li kien jikteb il-Malti b'karattri mħallta—Latini u Għarbin (1). Meta kiteb hekk il-Kanonku Għawdxi kien qed isemmi li ħafna Maltin u barranin kienu jiktbu l-Malti kulħadd kif jogħġbu, waqt li x'uħud jew kienu jinqdew biss bil-karattri Rumani jonkella, bħal Dun Ġwann Cachia, b'karattri mħalltin.

---

(1) Agius De Soldanis: *Della Lingua Punica presentemente usata dai Maltesi ecc.*, Roma. 1750, p. 18.

Qabel naraw x'idea kellu Dun Ġwann ta' l-ittri li jeħtieġu biex jitfissru l-ħsejjes foniċi ta' l-alfabet Malti nieqfu ftit u ngħidu kelmtejn fuq is-seklu li fih għexu huwa, De Soldanis u l-qatgħa studjużi oħra ta' dak iż-żmien. Inġib bil-Malti dak li ktibt fl-istudju tiegħi : *Unpublished Maltese Dictionaries* (2) : "L-ewwel ħidma lessikali tnisslet f'Malta fis-Seklu Tmintax. Issa dan is-seklu ra l-Ordni sejjer lura mill-ħażin għall-agħar u jitbaxxa, imma mbagħad, flimkien mas-seklu ta' qablu, kien ukoll iż-żmien li fih, iktar minn kull żmien ieħor qabel, l-Arti u x-Xjenzi għaddew 'il quddiem f'dawn il-gżejjer. Ħafna pitturi u skulturi fil-knejjes tagħna, kif ukoll fil-bereġ, fil-palazzi eċċ., ġejjin minn dan iż-żmien li fih ukoll għexu Isouard u Azzopardi, li għamlu isem sabiħ fid-dinja tal-Mużika. Tabilħaqq, mill-aħħar nofs tas-seklu Sbatax kien tqanqal qawmien nazzjonali mill-Commendatore Abela, l-ewwel storiku Malti, li fetaħ għajnejn il-pajżani tiegħu u ġagħalhom jagħarfu u japprezzaw il-wirt tagħhom nazzjonali—sens ta' importanza nazzjonali mħeġġeġ mis-sehem dejjem jikber li Malta kienet bdiet tieħu fil-Pulitika ta' l-Ewropa, mill-kwiet u l-paċi li ġew wara l-waqgħa tas-setgħa tat-Tork u mill-għadd sabiħ ta' Mss u kotba stampati qodma li kien hawn Malta fil-libreriji privati. U dan il-qawmien intellettwali mażżmien infexx f'interess għaqli fl-ilsien tagħna. Ara kemm, li wara li fl-aħħar nofs tas-Seklu Tmintax instabu ċ-ċippi li mill-iskrizzjoni ta' fuqhom l-Abbè Barthelemy sawwar mill-ġdid l-alfabet Feniċju, l-ilsien Malti beda jitqies bħala 'muftieħ għal ħafna serraturi' il-għaliex, bil-għajnuna tiegħu, l-istorja u t-tradizzjonijiet ta' dawn il-gżejjer setgħu jkunu studjati aktar bir-reqqa" u għaliex l-istudjuż Malti "bil-kultura tiegħu tal-Punent u billi kien jaf ix-xjenza moderna b'dak kollu li ġġib magħha, seta' joħroġ b'ideat progressivi biex jistudja u jgħarbel il-problemi tal-Lvant, sew ta' l-eqdem żmenijiet bikrija jonkella tal-lum, u jgħaddi dak li jsib lill-istudjużi tal-kontinent f'għamla li tkun ta' siwi". Ir-riżultat kien li studjużi, sew Maltin kemm Kavalieri, bdew kulħadd bl-impika biex joħorġu grammatki tal-Malti u dizzjunari li, b'xorti ħażina, intilfu.

Ma kienx interess imnissel mill-għażż li l-Kavalieri kienu jieħdu fil-Lsien Malti. Huwa minnu li aktarx kien imnissel mill-

(2) Ara *Scientia* (Vol. XIII, Nos. 1, 3).

kurżità, imma trid xi ħaġa iktar minn kurżità biss biex issib Kavalier Franċiż jistudja mhux biss il-kliem u l-idjomi Maltin l-iktar mexxejja, imma wkoll il-varjazzjonijiet djalettali u d-divrenzji tal-fonetika u l-intonazzjoni bejn l-ibliet u l-irħula ta' gżira ċkejkna bħal Malta. Frederick W. Ryan, li diġà ikkwotajna mill-ktieb tiegħu *The House of the Temple* (London, 1930) jikteb hekk fuq dawn is-*savants*: "Kavalieri kienu jistudjaw il-Malti kulħadd għal rasu. Wieħed minnhom, il-Balliju de Neveu (3), kien jafu hekk tajjeb il-Malti illi jgħidu li kien igħidlek mill-ewwel, mill-aċċent, m'imnejn hu min qed jitkellem" (p. 139). Barra minn dan, il-Kav. Turgot kiteb hekk lil De Soldanis minn Pariġi fil-31 ta' Ottubru, 1753: "*Ho ceduto la grammatica* (i.e. *Della Lingua Punica etc.* li ħarġet f'Ruma fl-1750) *al signor de Tournon, antico officiale delli navi nostri, huomo di merito ed adesso maritato, et molto perito della lingua maltese che si diletta di parlare trovandone l'occasione*" (R.M.L. Ms. 146, V. III p. 215). De Soldanis isemmi dan l-istess Tournon bħala l-awtur ta' grammatka tal-Malti li qatt ma kienet pubblikata. Fil-*Lingua Punica* (p. 61) naqraw fuq Fra Monsignor Vescovo d'Epifania Xeberras, (li, dejjem skond De Soldanis, kien jitkellem bi ħmistax-il lingwa) *che faticò molto per pubblicarne una grammatica per la lingua Punica Maltese, e conosco il Signor Tournon, allora Cavalier di Malta, oggi abitante in Francia, che stando in Malta formonne un'altra, ma ritrovandosi quest'oggi nella sua Patria,*

---

(3) Dan il-Balì Neveu dam ħaj sa ma l-Ordni tkeċċa minn Malta b'ordni ta' Napuljun u baqa' jaħdem biex l-Ordni jerġa' lura hawnhekk. Fi żmien l-Imblokk ingħażel flimkien ma' żewġ Kavalieri oħra biex jiġi jistħarreġ jekk il-poplu riedx l-Ordni lura. Żbarka San Pawl il-Baħar u l-Maltin flimkien mal-Għawdxin li semgħu bil-wasla tiegħu marru jiġru jilqgħuh u jgħajtu "Viva l-Gran Mastru Hompesch! Viva l-Balliju Neveu". Imma biex ma jinqalax tixwix iktar Vivien, li kien qed jagħmel flok Ball, ordna li Neveu u sħabu jerġgħu jintbagħtu lura minn Malta bla telf ta' żmien. Fis-7 ta' Settembru 1799 Giuseppe Dalmas kiteb lil Hompesch fejn qallu li l-mewt tal-Balì Neveu ftit wara li reġgħu bagħtuh minn Malta kienet qanqlet l-għali tal-biċċa l-kbira tal-Maltin. Għalkemm għad ma sibna xejn bil-miktub, nistgħu nissoponu li waħda mirraġunijiet li Neveu kien daqshekk maħbub mill-Maltin kienet sewwa sew il-għaliex kien jaf hekk tajjeb bil-Malti li setgħu jitkellmu miegħu qisu kien wieħed minnhom. (Ara għal tagħrif ieħor fuqu Mons. A. Mifsud: *Origine della Sovranità Inglese di Malta*, Malta, 1907, pp. 342-363).

e l'altro passato a miglior vita, nulla s'è veduto.

Minn dan l-entużjasmu kollu għall-istudju tal-Malti nibtu fis-Seklu 18 ħafna Kavalieri li, mixtieqin li jitgħallmu sewwa bil-Malti, talbu lil De Soldanis biex jiktbilhom grammatka ħalli tkun t'għajnuna lil dawk fosthom li jiġu Malta bħala novizzi jew biex iservu żmien fuq ix-xwieni u ma kenux jistgħu jiftiehmu mal-Maltin. De Soldanis inxeħet għal dil-biċċa xogħol u fl-1750 ħareġ il-grammatka *Della Lingua Punica ecc.*"

Sakemm tlestiet dil-grammatka De Soldanis ħtieġlu jishar ħafna għax ma kellux wisq fuqhiex jibni. Il-ħsieb ewlieni tiegħu kien li jsawwar alfabet li bih kulħadd ikun jista' jikteb u jaqra l-Malti b'karattri Latini. Ara x'igħid: "*Mi giova sperare che con questo nuovo alfabeto, quei che si dilettano e quei che di proposito studiano questa lingua, da oggi in avanti potranno e scriverla e leggerla agevolmente col carattere Latino*" (4). Imma milli stajna naqbdu, qabel ma wrieha d-dawl ta' l-istampa De Soldanis bagħat il-Ms. lill-ħabib tiegħu Dun Ġwann Cachia biex jara l-fehma tiegħu x'kienet fuq l-ittri ta' l-alfabet li kien għażel. Dan nistgħu ngħiduh mill-ittra ta' tweġib ta' Cachia miktuba nhar is-27 ta' Settembru, 1749, jiġifieri qisu sena qabel ma De Soldanis ħareġ il-grammatka f'Ruma (5). Minn din l-ittra nsiru nafu mhux biss xi kriterju ried jimxi fuqu Dun Ġwann Cachia għall-kitba tal-karattri li għandhom jintużaw biex ifissru l-ħsejjes tal-Malti imma wkoll, jekk nistudjaw l-alfabet li ħareġ De Soldanis sena wara, x'effett kellu Cachia fuq il-grammatka tal-Kanonku Għawdxi. Din l-ittra ta' tweġiba nistgħu għalhekk inqisuha bħala dokument importanti, l-iktar meta niftakru kemm snin u kemm sistemi kellhom igħaddu jew jitqallbu qabel ma l-Malti seta' jissaħħaħ u jinkiteb b'ortografija waħda uffiċjali.

Il-fehma ta' Cachia fi ftit kliem kienet din. L-ilħna tal-ġerżuma fil-Malti, bħal m'hi l-*għ*, ma tistax tfissirhom u tiktibhom b'ittri ta' l-alfabet Latin, għax jekk tagħmel hekk kull ma jibqa' jkun donnu ġisem mingħajr ruħ. Dan ġralhom l-Ispanjoli, li l-ilsien tagħhom fih ħafna għidut Għarbi. Dehrilhom l-Ispanjoli li kellhom jinqdew bl-alfabet Latin u ġara li l-kelma tilfet l-ispirtu u l-lum ma jistgħux jagħżlu nisel ta' kelma minn nisel ta'

(4) Agius De Soldanis, op. cit. p. 19.
(5) R.M.L. Ms. 155 ff. 130-131.

kelma oħra. Trid tagħżel fil-kitba bejn il-ħoss Malti *Q* fil-kelmiet *Qerr* (Ker), *Qormi* (Kormi) u *Qaws* (Kaws) u l-ħoss ta' *Q* (Cof) Għarbija fil-kelmiet *Qargħa* (Kargħa), *Qaddis* (Kaddis), *Qarn* (Karn), *Qasir* (Kasir) ećć. Hemm imbagħad *Kabar*, fejn tindifen, u *Chabar*, fejn jitqiegħed il-fus tal-ħadid, li jfissru ħaġa differenti waħda mill-oħra u li għandhom pronunzja diversa. Fuq hekk iżid igħid : "*Vero si è che vi sono de Maltesi che li confondono, anzi intendendo di parlar meglio, li stroppiano, e ciò succede in un infinità di parole, però chi la mette in stampa bisogna che assegni le differenze e le circostanze per non lasciare una cacofonia nelle parole e non si trova nell'esecuzione il 'quid pro quo'.*" L-istess għall-ħsejjes *d* u *dh*, u *t* u *th*, li bejniethom tgħaddi xi ftit tad-divrenzja. Bl-ittri Latini ma tistax tfissirhom wisq malajr "......*queste differenze mettendole alle stampe non so come ponno bene comprenderle, e pronunciarle colle de. nostre lettere (Latine), e come riuscirà a quei che desiderano apprendere dal libro......*".

(Jissokta)